

Тетяна Денисова

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
помічниця ректора з наукової
та науково-методичної роботи
Академії Державної пенітенціарної служби
(Чернігів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4346-4502>
academy.chernigiv@gmail.com

УДК 343.8

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

АНОТАЦІЯ. Осмислення цілей покарання для теорії кримінально-виконавчого права пов'язується насамперед із дослідженням її значення у вираженні, правовому закріпленні та реалізації карної політики держави. Теорія не знайшла остаточної та адекватної відповіді на виклики сьогодення, що стосуються встановлення співрозмірності між тяжкістю вчиненого злочину, особою злочинця і призначеним покаранням, ефективним його застосуванням, особливо в частині виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. Ба більше, має місце еkleктика стосовно застосування ідей природного права, догматичних підходів тощо. Немає чіткої визначеності щодо проблем виконання та відбування покарання в частині обмеження або, навпаки, посилення кримінальної репресії, що не повинна мати зрівняльного характеру. Ще більше питань виникає щодо мети покарання, в основу якої покладено не тільки кару, а й виправлення та ресоціалізацію засудженого, можливість стримування негативного впливу покарання як на самого злочинця, так і на суспільство загалом.

Метою статті є аналіз сформованих у доктрині кримінально-виконавчого права підходів до розуміння цілей покарання, виявлення наявних проблем при їх реалізації і встановленні ефективності виправного впливу, а також визначення перспектив збереження мети виправлення особи при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі.

Вивчення світових історичних пам'яток, а також законодавства та звичаєвого права, яке діяло на території України, дає змогу стверджувати, що цілі покарання мають дуалістичний характер. З одного боку, покарання передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з другого – виправлення засудженого і соціальне відновлення його особи.

Обґрунтовано, що саме досягнення мети покарання повинно вказувати на ефективність виправного впливу на засуджених. Однак покарання має не одну мету, а декілька кінцевих цілей. Зокрема, у кримінальному законодавстві – це кара, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 Кримінального кодексу України). У кримінально-виконавчому законодавстві каральна мета трансформується у захист інтересів осо-

би, суспільства й держави, а до цілей виправлення, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами додається мета – ресоціалізація засуджених. Крім кінцевих цілей покарання, у кримінально-виконавчому праві існують проміжні цілі, які мають досягатися ефективним виправним впливом на кожному етапі реалізації покарання за допомогою кримінально-правових і кримінально-виконавчих функцій.

У висновках зазначається, що в умовах переходу до правової держави і гуманного ставлення до засуджених, задля відновлення особи та запобігання вчиненню повторних злочинів, необхідно переосмислити підходи до визначення ефективності виправного впливу. Тож на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно надати пріоритет виправній меті покарання. Враховуючи загальні тенденції в практиці застосування покарань, більш перспективним вбачається добровільне виправлення засудженого, але це не виключає застосування частково елементів примусу. Виправний вплив не повинен здійснюватися лише в межах кримінально-виконавчого права. Необхідне комплексне застосування основ педагогіки, соціології, психології, кримінології для розробки та впровадження добровільного виправлення засудженого шляхом стимулювання правослухняної поведінки. Стимулювання засуджених до соціального відновлення, правослухняної поведінки і некримінального способу життя після звільнення від покарання повинно стати основою для ефективного виправного впливу на засуджених, бути морально та економічно вигідним для суспільства, потерпілої особи, самого засудженого та, загалом, для держави.

Ключові слова: покарання; мета та цілі; ефективність; виправний вплив; засуджені; позбавлення волі.

Актуальність цієї статті та перспективи дослідження теми є беззаперечними, оскільки сьогодні верховенство права повинно піднятися на вищий щабель свого розвитку. Проблеми інституту покарання в умовах розбудови правової держави в Україні привертають до себе увагу не тільки фахівців, а й широкого загалу. Особливо це стосується питань про цілі покарання та можливість виправити людину в умовах несвободи.

Історія існування злочину і покарання така ж тривала, як і історія самого людства, і в цьому, перш за все, простежується їхня феноменальність. Протягом тисячоліть існують різні підходи до того, які санкції треба вважати розумними, необхідними, достатніми й адекватними, але, як відомо, запропонувати узагальнену універсальну формулу таких заходів кримінального впливу на все життя і для всіх членів суспільства не вдається, та й мабуть цього неможливо зробити, з огляду на політичні, економічні, соціальні реалії, культурні, моральні традиції та звичаї. Ще більше запитань виникає в процесі реалізації покарання, особливо спірними є щодо виправлення та перевиховання засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів шляхом позбавлення волі. Можна називати нескінченний ланцюг прізвищ видатних науковців, які зробили неоціненний внесок у пошук відповідей на ці запитання: Сократ, Платон,

Тетяна Денисова

Аристотель, Ч. Беккарія, І. Бентам, Г. Гегель, О. Кістяківський, О. Лейст, Ф. Ліст, Ш.-Л. Монтеск'є, Л. Феєрбах, Ад. Франк, М. Абрашкевич, М. Гернет, Г. Тард, М. Таганцев, М. Чубинський, І. Фойницький, М. Бажанов, Л. Багрій-Шахматов, А. Зелінський, О. Міхлін, П. Михайленко, П. Матишевський, А. Піонтковський, М. Стручков, В. Сташис, М. Шаргородський, І. Шмаров та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість позицій, що стосуються проблем покарання та його мети в теорії кримінального й кримінально-виконавчого права, нині вони залишаються недостатньо розкритими і до кінця невідпрацьованими. Накопичені знання та результати проведених наукових досліджень потребують нових підходів, що базуються на сучасних досягненнях науки. Зокрема, вивчення світових історичних пам'яток, а також законодавства та звичаєвого права, яке діяло на території України, дає змогу розглядати покарання як соціальний феномен. Одночасно треба враховувати широке філософсько-правове розуміння цього поняття, яке поряд із карою, примусом, відплатою несе у собі прагнення відновити соціально занедбану особистість, шляхом виправного впливу скорегувати її поведінку в бік правослужняної, зменшити рівень рецидиву злочинів у майбутньому.

Можна стверджувати, що цілі покарання мають дуалістичний характер. З одного боку, покарання передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з другого – виправлення засудженого і соціальне відновлення його особи. Наведене ґрунтується на ретрибутивістській (нонконсеквенціалістській) доктрині покарання, фундаментальним елементом якої є принцип: покарання може бути виправдане лише у випадку, якщо воно застосовується до особи, яка його заслуговує, є адекватним вчиненому злочину, примушує до каяття і возз'єднання з суспільством. Таким чином, ретрибутивістська доктрина визнає, що злочин не є чимось відокремленим від злочинця, а охоплює людину у всій її цілісності.

Зрозуміло, спрямування держави покарати злочинця, виправити його та запобігти вчиненню нових злочинів потребує чимало зусиль. Історія свідчить, що прагнення підвищити ефективність протидії злочинам лише за допомогою кримінально-правових репресій є помилковим підходом у здійсненні запобіжної діяльності держави, оскільки жодні заходи не призведуть до бажаного результату без суттєвої гармонізації суспільних відносин. Водночас стимулювання позитивної поведінки можливе лише за допомогою не тільки покарання, а й заохочення, а також їх гармонійного поєднання. Але при цьому виявилось, що, попри надії держави та суспільства, покарання, особливо у виді позбавлення волі на певний строк, має обмежені можливості у сфері постпенітенціарної корекції поведінки.

www.pravoua.com.ua

Метою дослідження є аналіз сформованих у доктрині кримінально-виконавчого права підходів до розуміння цілей покарання, виявлення наявних проблем при їх реалізації та встановленні ефективності виправного впливу, а також визначення перспектив збереження мети виправлення особи при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі.

Більшість питань, пов'язаних із цілями покарання, органічно поєднуються у кримінальному та кримінально-виконавчому праві, оскільки останнє, незважаючи на свою значущість у правовій науці, є похідним від кримінального права. Аналіз кримінального і кримінально-виконавчого законодавства дає підстави стверджувати, що цілі покарання при його призначенні та виконанні і відбуванні загалом збігаються. Однак кінцевим результатом для кримінально-виконавчого права є не тільки виправлення особи, а й її соціальна реадаптація – ресоціалізація. Необхідно акцентувати увагу і на тому, що багатовекторна й одночасно складна мета покарання, визначена у ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹ та розширена у ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України)², має шанси на реальне виконання лише за умови ефективного виправного впливу на засудженого.

Яке покарання змогло б одночасно задовольнити потерпілого, злочинця, суспільство і державу та досягти поставлених цілей виправлення і ресоціалізації? Хоча й існують поодинокі думки про доцільність застосування покарань у третьому тисячолітті, відмовитися від них суспільство не може, оскільки саме в покаранні міститься кара, яка відображає ідею справедливої відплати за заподіяне зло. Неможливо забувати й про те, що покарання несе у собі загальну превенцію, є важливим засобом протидії злочинності.

Ймовірно, для осіб, які визнані винними і чекають покарання, завжди є бажаною найменша за тяжкістю частина санкції статті, натомість для потерпілих злочинців має отримати максимальне покарання, зазначене у санкції статті. Реалії сьогодення показують живучість кримінальної репресії, позаяк постійно нагнітається обстановка страху перед злочинністю у переважній більшості населення, що спонукає вживати більш жорсткі заходи. Варто наголосити, що виконуючи вирок суду із застосування такого виду покарання, як позбавлення волі, ми передбачаємо законну ізоляцію злочинця від суспільства. Але маючи за мету виправлення особи, ми утримуємо її в антисоціальному середовищі, де засуджений втрачає попередні навички, суспільно корисні зв'язки, сім'ю тощо. Тому

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 12.03.2019).

² Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України в редакції від 4 листопада 2018 р. № 2581-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>> (дата звернення: 12.03.2019).

Тетяна Денисова

негативні соціальні наслідки відбування покарання протягом тривалого строку настільки великі, що перевершують вплив каральних і виховних елементів, які становлять зміст покарання та заважають досягненню його цілей.

Аналіз проблем, які стосуються формування цілей покарання і їх реалізації в процесі здійснення виправного впливу на засуджених, дають змогу узагальнити отримані знання як щодо кінцевих, так і проміжних цілей покарання, показати їхню єдність, взаємозв'язок та взаємодію між собою. Крім того, дослідження в різних галузях знань (філософії, психології, соціології, юриспруденції) розкривають співвідношення змісту покарання його меті. Так, тільки юридичних концепцій можна перелічити близько 100 (теорії залякування, реабілітації, відплати за здійснене тощо). Попри дискусійність цих концепцій та їхню ефективність при здійсненні карально-виправного впливу на засуджених, варто акцентувати увагу на тому, що кожна мета покарання повинна бути сформульована досить ясно і повною мірою відповідати функціям покарання. Зокрема, мета виправлення досягається завдяки виховній і виправній функціям, а показником її досягнення є добровільна відмова засудженого від вчинення нового злочину в період та після відбування покарання у межах строку погашення судимості. Превентивна мета досягається завдяки запобіжній функції, що характеризується створенням певних умов, які об'єктивно перешкоджають засудженому вчиняти новий злочин. Відновлення особи з правослухняною поведінкою досягається соціально-відновлювальною функцією, показником якої є свідоме прагнення до законслухняної поведінки та успішна реадaptaція у суспільство. Необхідно акцентувати увагу на тому, що при застосуванні покарання виключається елемент помсти, а його адекватність і виправний вплив спонукає засудженого до правослухняної поведінки.

Крім зазначеного, мета повинна відповідати змісту покарання і мати механізм її досягнення. Зі свого боку ефективність здійснення виправного впливу на засуджених сприятиме досягненню цілей покарання.

У процесі притягнення засудженого до кримінальної відповідальності та призначення покарання, а також протягом відбування і виконання покарання, безсумнівно, виникне багато питань, пов'язаних із можливостями виправного впливу, які неможливо буде вирішити одночасно. За таких умов виникає питання про доцільність існування виправлення як мети покарання, а отже, і доцільність заходів виправного впливу на засуджених.

Грунтуючись на аналізі спеціальної літератури та звертаючись до питання про ефективність виправного впливу на засуджених, особли-

во категорії осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, необхідно говорити про те, що сам факт призначення покарання – це відчутний вияв його карально-виправного впливу. Саме воно в низці випадків значно більше впливає на засудженого, ніж безпосереднє його виконання (наприклад, утримання з заробітку при виправних роботах, стягнення штрафу тощо). Призначення покарання тягне для засудженого моральні страждання і втрати, ганьбу й сором. Подібні почуття надовго залишають слід у його свідомості, водночас сприяючи тому, щоб він усвідомив і спокутував свою провину перед суспільством. Попри усталену думку про байдужість злочинців до призначення покарання, зазначимо, що навіть неодноразово засуджені в період призначення покарання у виді позбавлення волі зазнають найбільших моральних, а нерідко й фізичних страждань. Якщо повністю або частково відмовитися від виправного впливу, то перебування за ґратами навчатиме жорстокості, провокуватиме агресію та, в більшості, не сприятиме відновленню особистості з правослухняною поведінкою, що є хибним як для суспільства, так і для осіб, які відбувають покарання.

Як вбачається, визначення меж та механізму виправного впливу необхідне вже з моменту розгляду справи по суті. Саме тому на органи пробації покладено готування досудової доповіді. Відповідно до ст. 9 Закону України “Про пробацію”:

Досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності, зокрема, підготовка соціально-психологічної характеристики, оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк³.

Таким чином, на першому етапі закладаються первинні складові виправного впливу на засуджених, що допомагає суддям у правильному виборі виду покарання, його розміру, а також встановлення обсягу каральних і виховних елементів у процесі відбуття покарання.

У подальшому виникає необхідність вибору обсягу і засобів виправного впливу на різні категорії засуджених задля його ефективності. Так, як вбачається, існують відмінності між виправним впливом, застосованим до осіб, засуджених за тяжкі злочини і вчинені з необережності, тими, які визнали вину у вчиненні злочину або ні, вперше чи раніше судимими тощо. Ба більше, свого часу М. Стручков зазначав, що в деяких випад-

³ Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>> (дата звернення: 15.03.2019).

Тетяна Денисова

ках немає необхідності у досягненні всіх цілей покарання, а суть повинна полягати в тому, щоб не залишати безкарними ті чи інші злочини, задля чого достатньо здійснити виправний вплив на засудженого⁴.

Вже йшлося про те, що виправний вплив не може мати зрівняльного характеру. Крім того, він має слугувати відновленню особистості, розвитку її правослужняної поведінки, а не фізично й морально знищувати особу, як це відбувалося за радянських часів. Можна пригадати сумнівне минуле, коли виправлення особи зводилося до примусової праці задля “морального переродження”. Система підходила до процесу виправлення і перевиховання утилітарно, де виправний вплив, виховні норми замінювалися на практичні навички: працюй, набувай професії, живи у колективі і “трудова перспектива” приведе тебе до “світлого майбутнього”. Ба більше, до особи, яка вчинила злочин, необхідно було застосовувати такі засоби виправного впливу, які допомагали б їй набувати таких якостей, як слухняність, дисциплінованість, вміння підкорятися тощо. Тобто і законодавець, і виконавці були зорієнтовані на “примусове перевиховання”, заміну негативних якостей і властивостей особи на нові (соціалістичні, комуністичні), в основі чого є приведення особистості до “зразкової норми” за допомогою жорстких режимних вимог та примусового працевикористання. Таким чином, заходи примусового впливу домінують над виховними і поступово їх витісняють.

Сьогодні ситуація у більшості розвинутих західних країн кардинально змінилася. Праця у пенітенціарних системах репрезентується не як виправний засіб, притаманний марксистській філософії, а як інструментальний засіб, що дає змогу засудженим більш легко переносити ув'язнення, можливість для бажаючих підготуватися до майбутньої свободи в аспекті забезпечення себе зайнятістю. Так, програми трудової зайнятості засуджених у пенітенціарній системі Швеції та Франції обумовлені прагненням досягнути такого ефекту, щоб особи працювали для власного задоволення, мали можливість отримати відповідні навички за певною професією, за допомогою яких можна було б забезпечити своє існування у суспільстві і не допускати неправомірної поведінки. Крім виробничих майстерень, засудженим дозволено працювати за тими спеціальностями, що були у них до засудження й можуть продовжуватися дистанційно завдяки мережі Інтернет (програмування, бухгалтерія, менеджмент тощо), що не суперечить розпорядку дня установи⁵. На те-

www.pravoua.com.ua

⁴ Н Стручков, *Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью* (Изд-во Саратов гос ун-та 1978) 23.

⁵ Т Денисова, ‘Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи’ (2006) 9 *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* 128; ‘Le travail en prison Une démarche citoyenne’ (*Ministère de la Justice*) <http://www.justice.gouv.fr/_telechargement/dap/plaquette_TRAVAIL_reedition_2012_opt.pdf> (accessed: 11.03.2019).

риторії Німеччини в'язниці поділяються на пенітенціарні установи відкритого та закритого типів, а також на державні й приватні. Частково приватизовані в'язниці у цій країні досить поширені⁶. Праця засуджених організована в майстернях за виробничими завданнями і може бути як висококваліфікованою, так і з залученням осіб, які не мають відповідної кваліфікації, з подальшим їхнім навчанням. Але ефективність виправного впливу оцінюється не на основі показників у трудовій зайнятості засуджених, а по тому, наскільки вони зацікавлені і зайняті в реабілітаційних програмах, які успіхи мають у навчанні тощо. На жаль, в Україні таких можливостей поки не передбачено. Але досвід Великої Британії, Німеччини, Франції, Швеції, Фінляндії вже успішно переймається сусідніми країнами, зокрема, Латвією, Литвою, Польщею. Як вбачається, прийшов час і для досліджень у нашій країні. Адже як слушно було вказано: ключ до успіху криється в загальному морально-ціннісному підході, етиці, прозорості, можливості бачити перспективу діяльності, перспективи ресоціалізації засуджених⁷.

Виправлення та перевиховання – чи нині це не утопія? Зміст таких понять завжди наповнювався особливим смислом. Однак чи можемо ми досягти завдяки існуючому виправному впливу на засуджених тих результатів, яких прагне досягти наша держава, встановлюючи кримінальну відповідальність, засуджуючи винного та виконуючи те чи інше покарання?

Варто підкреслити, що набувають подальшого розвитку ідеї відмови від виправного впливу на засуджених, оскільки це непритаманно системі виконання покарань, хоча виправлення засудженого є самостійною метою покарання (від мети перевиховання законодавець відмовився). Так, А. Степанюк і В. Трубников вважають, що ідеї виправлення та перевиховання не входять змістовно в діяльність із виконання покарань, їхній зміст не збігається зі змістом кари, а саме вона повинна бути головною метою покарання⁸. У подальшому А. Степанюк доходить висновку, що здійснення виправного впливу є нераціональним, а досягнення виправлення засуджених у багатьох випадках є проблематичним. Виправлення було та залишається складовою комуністичної ідеології⁹.

⁶ Нодар Лахути, 'Частные тюрьмы: как это работает' <<https://pravo.ru/review/view/89878/>> (дата звернення: 22.03.2019).

⁷ 'La gestion déléguée des établissements pénitentiaires: 20 ans de partenariat public-privé. Ministère de la Justice: Direction de l'administration pénitentiaire' (*Ministère de la Justice*) <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/1_GestionDeleguee.pdf> (accessed: 08.03.2019).

⁸ В Трубников и А Степанюк, 'О формировании целей наказания и задач уголовно-исполнительного законодательства' в *Сборник кратких тезисов докл. и науч. сообщений науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполненных проф.-препод. составом Украинской юридической академии в 1992 г.* (Украинская юридическая академия 1993) 111.

⁹ А Степанюк, *Суцність виконання покарання* (Фолио 1999) 43-64.

Тетяна Денисова

Як вбачається, виправлення засуджених як мета покарання відіграє інтегруючу роль у системі всіх цілей покарання і є стрижнем виправного впливу, оскільки, як справедливо вважається, виправлення засуджених є запорукою їхньої ресоціалізації, а отже, сприяє найбільшій ефективності покарання. Саме тому, а також через суперечливе ставлення до виправлення частини науковців, вважаємо за доцільне приділити цьому питанню особливу увагу.

У більшості юридичних енциклопедій та словників виправлення і перевиховання, як цілі покарання, стоять поруч і є невід'ємними за змістом поняттями. Це єдиний, послідовний процес, що ставить завданням адаптацію колишнього злочинця до умов законослухняного життя у суспільстві та недопущення з його боку злочинного рецидиву. На першому етапі (виправлення) має відбуватися заміщення криміногенних якостей. Програмою максимум є перевиховання засудженого (другий етап), тобто прищеплення йому таких стійких якостей, які стали б суттю його життєвої позиції, зробили неприйнятною саму думку про вчинення злочину. Також виправлення засуджених – це формування у них поважливого ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил та традицій людського співжиття і стимулювання правослухняної поведінки¹⁰.

Проте необхідно погодитися, що при визначенні реальних можливостей установ виконання покарань відносно здійснення ефективного виправного впливу на засуджених, треба враховувати ступінь відповідної підготовки персоналу, який залишається вкрай низьким. Теза про виправний вплив не знаходить відповідної підтримки. Навпаки, каральні засоби визнаються вкрай ефективними. Зазначимо, що свого часу під час відвідування установ виконання покарань у США авторка звернула увагу на те, що головним завданням при працевлаштуванні до тюремних установ для персоналу було змінити світогляд від карального акценту на виховний та ресоціалізаційний. Крім того, для якісного впровадження ресоціалізаційних програм постійно проводиться тендер, за підсумками якого на відповідну роботу запрошуються професіонали. Також можливим є залучення громадських організацій і волонтерів. На перший погляд такі зрушення в Україні неможливі, оскільки вони потребують значних фінансових надходжень. Проте часткове державне забезпечення і грантова підтримка можуть дати позитивний результат. Враховуючи те, що сучасна українська кримінально-виконавча система є однією з найнебезпечніших і найнеефективніших у світі, такі кроки будуть цілком виправдані.

www.pravo.ua.com.ua

¹⁰ Юридична енциклопедія, т 1: А-Г (Шемшученко Ю ред, Українська енциклопедія ім М П Бажана) 402; Российская криминологическая энциклопедия (Долгова А общ ред, НОРМА 2000) 240.

Визначаючи ефективність виправного впливу, доцільно нагадати, що слово “ефективність” походить від латинського “*effectus*”, що означає ‘результат, наслідок певної дії, досягнення певної мети’¹¹. Звертаючись до проблем реалізації і встановлення ефективності виправного впливу, а також визначення перспектив збереження мети виправлення особи при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі, треба поставити запитання: “Чому необхідно порушувати проблему ефективності виправного впливу та як її визначити у сучасному кримінально-виконавчому праві?”.

По-перше, від ефективного виправного впливу залежить досягнення виправної мети покарання. У цьому необхідно відштовхуватися від визначення ефективності права, а саме, ‘співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети’¹². Якщо вести мову про ефективність правового регулювання, то крім важливого попереднього показника є й відношення соціального результату до витрат і зусиль, спрямованих на його досягнення¹³.

По-друге, ефективність виправного впливу визначає ефективність всього кримінального правосуддя як кінцевого результату притягнення винного до відповідальності, його покарання, виправлення та ресоціалізацію.

У Мінімальних стандартних правилах поведіння із засудженими вказано, що мета виправлення досягнута, якщо після відбуття покарання правопорушник буде спроможний не тільки дотримуватися законів, а й забезпечувати своє існування і в подальшому не вчинювати нових злочинів¹⁴. Тобто необхідно досягти соціального відновлення особи, що виражатиметься у правослухняній поведінці і, загалом, некримінальному житті у майбутньому, шляхом ефективного виправного впливу на засудженого, який відбуває покарання.

Усвідомлюючи авторитет покарання та його загальносоціальний запобіжний вплив, покладаючи велику надію на його ефективність, ми все частіше стикаємося з тим, що злочинність не зменшується. Ба більше, за останні 10 років в Україні вона стрімко зростає, про що свідчать непоодинокі висновки фахівців. За умов соціально-економічної нестабільності, коли розвиток держави здебільшого відбувається лише на папері, а зубожіння населення та його смертність добили крайньої межі, послаблен-

¹¹ Т Денисова (ред), *Кримінально-виконавче право: словник* (Интер-М 2014) 50.

¹² *Юридична енциклопедія, т 2: Д-Й* (Шемшученко Ю ред, Українська енциклопедія ім М П Бажана 1999) 369-70.

¹³ *Велика українська юридична енциклопедія, т 3: Загальна теорія права* (Тацій В та інші редкол, Право 2017) 123-4.

¹⁴ ‘Минимальные стандартные правила обращения с заключенными’ в *Права человека: сборник международных документов* (Варшава 2002) 241-2.

Тетяна Денисова

ня правового контролю і значне поширення правового нігілізму, зниження правосвідомості населення та девальвації моральних цінностей, коли окремі форми протиправної поведінки стали розглядатися у масовій свідомості як соціально допустимі і навіть повсякденні, засилля низькоякісної продукції у засобах масової комунікації, послаблення виховної роботи, – злочинність набуває дедалі потворніших відтінків. На перший погляд найефективніший вихід із такої складної ситуації – посилення покарання. Проте, як слушно вказував свого часу А. Шопенгауер, як ліки не досягають своєї мети, коли доза їх занадто велика, так і покарання – коли воно переходить межі справедливості¹⁵. Тож виникає необхідність у прийнятті нової моделі взаємовідносин суспільства й особи, яка вчинила злочин, що ґрунтується на впровадженні нових ідей, серед яких найперше – це соціальне відновлення особистості з правослухняною поведінкою. Саме виправний вплив покликаний для того, щоби засуджений, відбуваючи покарання, засвоїв соціально схвалювані стандарти поведінки, виробив ціннісні орієнтації й свідоме підпорядкування моральним і правовим нормам, відновив втрачені й ослаблені в результаті фізичної ізоляції соціальні зв'язки, функції і свій правовий статус.

Як вбачається, виправний вплив необхідно розглядати у трьох площинах, а саме юридичній, педагогічній, психологічній. Так, із позиції кримінально-виконавчого права досліджуються питання правового становища засуджених, умови відбування ними покарання, необхідність, порядок і якісне застосування карально-виправного впливу. Кримінально-виконавча педагогіка дає змогу виявити закономірності виховного впливу, суттєві зміни особи, позитивний та негативний вплив покарання. Кримінально-виконавча психологія допомагає пізнати закономірності та механізми психічної діяльності засуджених, їх психологічні та соціальні характеристики, мікро- та макросередовище і його вплив на формування психології людини, що є важливим для виправлення особи. Крім того, психіатричне обстеження дає змогу встановити наявність психічних аномалій, що виявлені в процесі відбування покарання, а також вирішити питання про подальше відбування покарання або звільнення від його відбування.

Життя за колючим дротом – сам собою важкий період. Воно ставить непрості проблеми перед суспільством, різними його інститутами. Тому не викликає сумніву те, що державно-правова політика в сфері призначення та виконання покарань повинна базуватися на цивілізованих методах, позитивному досвіді вітчизняної та зарубіжної науки і практики. Громадянське суспільство повинно усвідомити, що сенс покарання не в тому,

¹⁵ Э Борохов, *Энциклопедия афоризмов. Мысль о слове* (АСТ 2003) 538.

щоби найбільш болюче відплатити засудженому, а у тому, щоби допомогти йому повернути своє моральне обличчя, набути позитивних навичок, відновити соціально корисні зв'язки. Як зазначає німецький кримінолог Г. Шнайдер, у найзагальнішому значенні виправний вплив покарання слугує поверненню правопорушника у суспільство¹⁶. Як нам уявляється, такий вплив буде корисним не тільки для засудженого, а й для усього суспільства, оскільки він сприятиме подоланню (чи хоча б стримуванню) рецидиву злочинів, відновленню та додержанню соціального порядку.

Зрозуміло, що в період відбування покарання виправний вплив повинен здійснюватися на засудженого як індивідуально, так і на груповому рівні, однак модель ресоціалізації – це не тільки діяльність у межах установ виконання покарань, а й співпраця суспільства з особами, які опиняються на свободі. Адже ресоціалізація громадян, які відбували покарання, зокрема, у місцях позбавлення волі, пов'язана з особливими труднощами, бо втрата соціальних зв'язків, корисних якостей і властивостей завжди має дуже глибокий характер. Після звільнення кожен повинен вирішувати всі проблеми своєї життєдіяльності самостійно, відновлюючи засвоєний стереотип поведінки, дотримуючись уявлень про межу дозволу і засобів задоволення своїх потреб.

Ефективність здійснення виправного впливу в умовах установ закритого типу спрямована вирішувати не тільки завдання з підвищення результативності і досягнення мети виправлення, а й забезпечувати можливі в цих умовах витрати часу, знарядь і засобів. Але оскільки ефективність – це категорія оціночна, виникає запитання щодо її вимірювання. У зв'язку з цим варто підкреслити, що ефективним можна вважати виправний вплив не тільки завдяки досягненню виправної мети покарання. Аналіз й оцінка ефективності виправного впливу повинна пов'язуватися зі встановленням наслідків заходів, що впливали на засудженого і їх цілеспрямований результат.

Виміри ефективності необов'язково повинні мати числові показники. Крім того, у більшості випадків знайти такі показники вкрай складно або ж неможливо (наприклад, неодноразово зазначалося про відсутність вирахування пенітенціарного рецидиву тощо). Тому фахівцями були запропоновані виміри досягнення мети покарання, а отже, результатів виправного впливу, зокрема, за допомогою опорних ступенів: максимальна ефективність, середня, низька (нульова)¹⁷.

¹⁶ Г Шнайдер, *Кримінология* ("Прогресс"-«Универс» 1994) 408.

¹⁷ М Шаргородский, *Наказание: его цели и эффективность* (ЛГУ 1973) 160; А Яковлев, 'Об эффективности исполнения наказания' (1964) 1 Советское государство и право 99-103; Л Багрий-Шахматов, 'Правовые основы изучения личности преступников и воспитательного на них' (1968) 8 Изучение и

Так, для визначення ефективності виправного впливу за максимальним ступенем необхідно встановити досягнення конкретних цілей і результату (первинних, проміжних або кінцевих) у максимальному обсязі при мінімальних затратах соціальних засобів і у короткий строк. Середня ефективність – це досягнення цілей і результату з затратами засобів та у визначеному обсязі, у терміни, які дають змогу використати отримані позитивні результати для виправлення засудженого. Низька ефективність передбачає нереалізованість окреслених цілей покарання (первинних, проміжних або кінцевих). При використанні вказаних ступенів, що характеризують результат виправного впливу на засуджених, можна використовувати різноманітні кількісно-якісні показники, зокрема й характеристики, що відображають співвідношення заходів виправного впливу до поставленої мети та результату.

Розуміння сутності ефективності виправного впливу дасть можливість керувати процесом виправлення засуджених і корегувати відповідні заходи. Зокрема, з одного боку, умови кримінально-виконавчих установ покликані забезпечувати позитивну спрямованість соціалізації особистості, сприяти вихованню соціально значущих рис особистості. Водночас, з другого боку, на засудженого впливає тюремна субкультура (традиції, норми, звички, погляди у виді трансформованих пережитків кримінальної романтики і злочинської етики). Здійснюючи виправний вплив, всі ці фактори варто враховувати у взаємозв'язку і взаємовпливі, оскільки кожний із них відіграє як позитивну, так і негативну роль залежно від ситуації. Засуджені змінюються у результаті цих впливів, але ця зміна не завжди має належну спрямованість, а тому потребує корегування виправного впливу.

Стимулювання правослухняної поведінки засуджених та прагнення їх до ресоціалізації здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхнього поводження, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності, що відповідає Європейським пенітенціарним правилам¹⁸. Формування позитивної життєвої позиції в осіб, які вчинили злочин і відбувають кримінальне покарання, – кропітка і довгострокова праця. Особа засудженого характеризується складною структурою, в основі якої, як правило, домінує протиправна поведінка, антисоціальні погляди, установки та звички. Ефективний вплив на кожну особистість, зміна її мотиваційної сфери можлива лише за умови чіткої, науково обґрунтованої організації виправного процесу, вмільої

предупреждение преступности 33-45; А Жалинский, *Избранные труды, т 1: Криминология* (Изд дом ВШЭ 2014) 698.

¹⁸ *Права человека и профессиональные стандарты для работников милиции и пенитенциарных учреждений в документах международных организаций* (Відродження 1996) 177.

взаємодії всіх підрозділів кримінально-виконавчої системи, усього персоналу, котрий безпосередньо або опосередковано контактує із засудженим. Якщо такий контакт відбувається, то є можливість не тільки точно встановити напрями роботи із засудженим, а й прогнозувати більш віддалену його поведінку, а саме після його звільнення від відбутого покарання. Звісно, для проведення саме такої роботи кримінально-виконавча система потребує кадрового оновлення і спеціальної підготовки на всіх рівнях, яка досі проводиться дуже мляво. Незважаючи на це, варто наголосити на тому, що ніякі складнощі в організації вказаної діяльності не повинні завадити досягненню як загальної мети покарання, так і проміжних його цілей.

Треба вказати й на те, що виправний вплив повинен бути ефективним і сприяти досягненню виправлення та ресоціалізації засуджених задля підвищення ефективності, зокрема й кримінального правосуддя. В умовах сьогодення це питання є вкрай важливим й актуальним, оскільки вітчизняні науковці розпочали підготовку нового кримінального законодавства. Йдеться про те, що завдяки ефективному виправному впливу або, навпаки, неможливості досягнути позитивних зрушень в особистості засудженого шляхом призначення, виконання та відбування певного виду покарання, можна визначити ефективність існуючого правосуддя, вказати на прорахунки, показати позитив або спростувати досяжність окремих цілей покарання.

У підвищенні ефективності кримінального правосуддя є не тільки нагальна потреба, а й веління часу. Ефективним правосуддя стане не завдяки якомусь уявному результату, а прогнозованому, корисному, цілеспрямованому, що відповідатиме встановленим цілям.

Висновки. Таким чином, подальше вдосконалення кримінально-виконавчого права і законодавства України в частині цілей покарання та їхньої реалізації тісно пов'язане зі сприйняттям визначення ефективності виправного впливу на засуджених осіб. Аналіз окремих положень, на нашу думку, дав змогу дійти таких висновків.

Поняття мети покарання повинно оцінюватися з урахуванням соціальних, економічних і моральних реалій сьогодення. В умовах переходу до правової держави і гуманного ставлення до засуджених, задля відновлення особи та запобігання вчиненню повторних злочинів, необхідно переосмислити підходи до визначення ефективності виправного впливу. Тож на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно надати пріоритет виправній меті покарання.

Враховуючи загальні тенденції в практиці застосування покарань, більш перспективним вбачається добровільне виправлення засудже-

ного, але це не виключає застосування частково елементів примусу. Одночасно виправний вплив не повинен здійснюватися лише в межах кримінально-виконавчого права. Необхідне комплексне застосування основ педагогіки, соціології, психології, кримінології для розробки та впровадження виправного впливу на засудженого й стимулювання його правослужняної поведінки.

Виправний вплив на засуджених необхідно здійснювати з урахуванням їхніх особливостей, ступеня педагогічної занедбаності, глибини проникнення традицій злочинного середовища, вчиненого злочину та визначеного терміну покарання, готовності сприймати виправні програми.

Стимулювання засуджених до соціального відновлення, правослужняної поведінки і некримінального способу життя після звільнення від покарання повинно стати основою для ефективного виправного впливу на засуджених, бути морально та економічно вигідним для суспільства, потерпілої особи, самого засудженого та, загалом, для держави.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Borohov Je, *Entsyklopedyia aforyzmov. Mysl o slove [Encyclopedia of Aphorisms. Thought about a Word]* (AST 2003) (in Russian).
2. Sharhorodskiy M, *Nakazanye: eho tsely y efektyvnost [Punishment: its Purposes and Efficiency]* (LHU 1973) (in Russian).
3. Stepaniuk A, *Sushchnost yspolneniya nakazaniya [Essence of the Execution of Punishment]* (Folyo 1999) (in Russian).
4. Struchkov N, *Uholovnaia otvetstvennost y eyo realizatsiya v borbe s prestupnostiu [Criminal Responsibility and its Realization in Crime Combating]* (Yzd-vo Sarat hos unta 1978) (in Russian).
5. Zhalynskiy A, *Yzbrannyye trudy [Selected Works], t 1: Krymynolohyia [Criminology]* (Yzd dom VShle 2014) (in Russian).

Edited and translated books

6. *Prava cheloveka y professyonalnyie standarty dlia rabotnykov mylytsyy y penyentsyarnykh uchrezhdeniy v dokumentakh mezhdunarodnykh orhanyzatsiy [Human Rights and Professional Standards for the Militiamen and Penitentiary Officers in the International Organizations' Documents]* (Vidrodzhennia 1996) (in Russian).
7. Shnaider H, *Krymynolohyia [Criminology]* ("Prohress"- "Unyvers" 1994) (in Russian).

Encyclopedias and dictionaries

8. Denysova T (red), *Kryminalno-vykonavche pravo: slovnyk [Criminal-Executive Law: Dictionary]* (Ynter-M 2014) (in Ukrainian).
9. *Rossyiskaia krymynolohycheskaia entsyklopedyia [Russian Criminology Encyclopedia]* (Dolgova A obshh red, NORMA 2000) (in Russian).

10. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Big Ukrainian Law Encyclopedia] t 3: Zahalna teoriia prava [General Theory of Law]* (Tatsii V ta inshi redkol, Pravo 2017) (in Ukrainian).
11. *Yurydychna entsyklopediia [Law Encyclopedia], t 1: A-H* (Ukrainska entsyklopediia im M P Bazhana 1998) (in Ukrainian).
12. *Yurydychna entsyklopediia [Law Encyclopedia], t 2: D-I* (Ukrainska entsyklopediia im M P Bazhana 1999) (in Ukrainian).

Journal articles

13. Bahryi-Shakhmatov L, 'Pravovyye osnovy yzucheniya lychnosti prestupnykov y vospytatelnoho na nykh vozdeystviya' ['Legal Basis of Learning the Criminals' Personality and Educational Influence on Them'] (1968) 8 *Yzucheniye y preduprezhdeniye prestupnosti* 33 (in Russian).
14. Denysova T, 'Zaluchennia zasudzhennykh do pratsi yak zasib vypravlenniia osoby' ['Labor Involvement of Inmates as a Correctional Mean'] (2006) 9 *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh* (in Ukrainian).
15. Iakovlev A, 'Ob efektyvnosti yspolneniia nakazaniia' ['About the Efficiency of Execution of Punishment'] (1964) 1 *Sovetskoie gosudarstvo y pravo* 99 (in Russian).
16. 'Minimalnyie standartnyie pravila obrashcheniia s zakliuchennymi. Prava cheloveka: sbornik mezhdunarodnykh dokumentov' ['Minimum Standard Rules of Treating the Inmates. Human Rights: Collection of the International Documents'] (Varshava 2002) (in Russian).
17. Trubnykov V i Stepaniuk A, 'O formyrovanny tselei nakazaniia y zadach uholovno-yspolnytelnoho zakonodatelstva' ['About the Punishment Purposes Formation and Tasks of the Criminal-Executive Legislation'] v *Sbornik kratkykh tezysov dokladov y nauchnikh soobshchenyi nauch.-prakt. konf. po ytoham nauch.-yssid. robot, vypolnennykh prof.-prepod. sostavom Ukraynskoii yurydycheskoi akademii v 1992 [Collection of the Reports and Scientific Notes of the Scientific-Practical Conference on the Results of the Researches of the Professors and Lecturers of the Ukrainina Law Academy in 1992]* (Ukraynskaia yurydycheskaia akademiia 1993) (in Russian).

Websites

18. 'La gestion déléguée des établissements pénitentiaires: 20 ans de partenariat public-privé. Ministère de la Justice: Direction de l'administration pénitentiaire' (*Ministère de la Justice*) <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/1_GestionDeleguee.pdf> (accessed: 08.03.2019) (in French).
19. 'Le travail en prison. Une démarche citoyenne' (*Ministère de la Justice*) <http://www.justice.gouv.fr/_telechargement/dap/plaquette_TRAVAIL_reedition_2012_opt.pdf> (accessed: 11.03.2019) (in French).
20. Lakhuty N, 'Chastnyie tiurny: kak eto rabotaiet' ['Private Prisons: How It Works'] <<https://pravo.ru/review/view/89878/>> (accessed: 22.03.2019) (in Russian).

Tatiana Denysova

DETERMINING THE EFFICIENCY OF CORRECTIONAL TREATMENT OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT

ABSTRACT. When comprehending the purposes of punishment in terms of the criminal executive law theory, the primarily emphasis is placed on the exploration of its significance for the expression, legal consolidation and implementation of the State's penal policy. The theory has not discovered a final adequate response to the challenges of the present

Тетяна Денисова

which involve the establishment of proportionality between the gravity of the crime committed, the offender's personality and the sentence, its efficient implementation, especially in terms of correctional treatment of persons sentenced to imprisonment. Further still, eclecticism is observed regarding the application of the ideas of natural law, dogmatic approaches etc. There is no clear certainty about the issues of execution and serving of punishment in terms of restriction or, conversely, enhancement of criminal repression which should not be of an equalizing nature. Even more questions arise about the purpose of punishment which is based not only on penalty but also on correction and re-socialization of a convict and the possibility of deterring the negative impact of punishment on both the offender and society on the whole.

The purpose of the article is to analyze the approaches formulated in the criminal executive law doctrine to the understanding of the purposes of punishment, to identify the current problems seen in their implementation and in determining the efficiency of correctional treatment, and also to determine the prospects of maintaining the purpose of a person's correction in the course of execution and serving of an imprisonment sentence.

The study of world historical heritage, as well as legislation and customary law applied in the territory of Ukraine suggests that the purposes of punishment are dualistic. On the one part, punishment means penalty and retribution for a crime committed, and on the other part – correction of a convicted person and social recovery of his/her personality.

The author proves that where the purpose of punishment is attained, this should indicate that correctional treatment of convicts is efficient. However, punishment has not a single goal, but several ultimate goals. Particularly, in criminal legislation this is penalty, correction of convicts, as well as preventing new crimes by both convicts and other persons (article 50 of the Criminal Code of Ukraine). In criminal executive legislation the punitive purpose is transformed with a focus on protecting the interests of an individual, society and the State, and the purposes of correction, prevention of new crimes both by convicts and other persons are augmented by one more objective – resocialization of convicts. Along with the ultimate goals of punishment, criminal executive law comprises intermediate goals which should be attained by efficient corrective action at each punishment execution stage through criminal-law and criminal-executive functions.

As a summary, the author notes that under the conditions of transition to the rule-of-law state and humane treatment of convicts, with the aim of recovering a person and preventing repeated crimes, there is a need for reconsideration of the approaches to determining the efficiency of correctional treatment. Therefore, at the present stage of society development the emphasis should be placed on the correctional purpose of punishment. Given the general trends in the practice of using punishments, voluntary correction of a convict appears to be more promising; however, this does not exclude partial use of coercion elements. Correctional treatment should not be exercised only within the framework of criminal executive law. The fundamentals of pedagogy, sociology, psychology, and criminology should be comprehensively applied for the development and fulfillment of a convict's voluntary correction by stimulating his/her law-abiding behavior. Encouragement of convicts to social recovery, law-abiding behavior and non-criminal lifestyle after serving the sentence should become the basis for efficient correctional treatment of convicts and be morally and economically beneficial for society, the victim, the convict and for the State on the whole.

KEYWORDS: punishment; purpose and goals; efficiency; correctional treatment; convicts; imprisonment.